

Episteminio modalumo raiška

EKVIVALENTIŠKUMO BRUOŽAI ANGLŲ IR LIETUVIŲ KALBOSE

TIKSLAS, UŽDAVINIAI IR OBJEKTAS

Šios kontrastyvinės bandomosios studijos tikslas – remiantis lygiagretaus teksto tyso metodika, apžvelgti kai kuriuos pagrindinius episteminio modalumo raiškos ekvivalentiškumo parametrus anglų ir lietuvių kalbose, atkreipti dėmesį į tarpkalbinę episteminio modalumo reikšmės ir raiškos įvairovę bei jos sąlygojamas problemas. Aptariama ekvivalentiškumo sąvoka ir jos tipai vertime, ieškoma tarpkalbinių episteminio modalumo raiškos atitikmenų anglų ir lietuvių kalbose, mėginama nustatyti, kurie atitikmenys dažniausi bei kodėl ir kaip jie pasirenkami vertimuose. Svarstoma, ar šiuose formaliuose „kalbiniuose mainuose“ nenukenčia turinys ir kaip reikėtų interpretuoti nulinį atitikimą (zero correspondence), arba nulinį ekvivalentiškumą, ir patyrinti, ar jis kompensuojamas sakinio lygmenyje, o jei kompensuojamas, tuomet kokiu būdu ir kodėl.

Tradiciškai anglų kalbos gramatikos pateikia graduotą episteminio modalumo veiksmožodinės raiškos variantą, pavyzdžiui:

(1) *might, may, could, can, should, ought to, would, will, must*

very uncertain -----® almost certain

(Alexander 1988: 208)

Episteminiaisrieveiksmiais reiškiamą tikimybės dydį (*strength of likelihood*) irgi bandoma matuoti. Siūloma skirtirieveiksmius, turinčius aukštą (*surely, presumably, necessarily, etc*), vidutinį (*probably, quite likely*) ir žemą (*maybe, perhaps, possibly*) tikimybės laipsnį, arba tikrumo vertę (žr. Hoyer 1997: 194–195). Akivaizdumorieveiksmiais (*evidentials*) CLEARLY (‘aišku’) ir OBVIOUSLY (‘akivaizdu/ko gero’) reiškiamama mažiau abejonės nei vartojant tokiusrieveiksmius, kaip EVIDENTLY (‘matyt’) ar APPARENTLY (‘atrodo’) (žr. Hoyer 1997: 192).

Daugiausia dėmesio skiriama modalinių veiksmožodžių (kurie apima ir tikimybės veiksmožodžius), modaliniųrieveiksmių / žodžių, surinktų iš dviejų anglų originalių tekstų ir jų vertimų į lietuvių kalbą, kontrastyvinei analizei. Kartu mėginama pažiūrėti, ar labai originalo kalba įtakoja vertėjo sprendimus, ypač tais atvejais, kai egzistuoja galimybė rinktis tarp grynai gramatinio varianto (modaliniai veiksmožodžiai anglų kalboje) ir leksinio raiškos būdo (rieveiksmiai). Apibendrinant galima teigti, kad, atsižvelgus į žodynuose ir įvairiose gramatikose pateikiamą informaciją, anglų ir lietuvių kalbose egzistuoja šios episteminio

1 lentelė. Tiriamų episteminio modalumo raiškos anglų ir lietuvių kalboje atitikmenų paralelės

	<i>Anglų kalba</i>	<i>Lietuvių kalba</i>
Modaliniai ir tikimybės veiksmažodžiai	<i>might, may, could, can, should, ought to, would, will, must; seem, appear, look;</i>	<i>galėti, turėti; atrodyti, rodytis;</i>
Prieveiksmiai, žodžiai	<i>surely, presumably, necessarily, obviously, probably, quite likely, evidently, apparently, maybe, perhaps, possibly, etc.</i>	<i>tikriausiai, greičiausiai, turbūt, matyt, rasi, galbūt, gal, galimas dalykas ir pan.</i>

2 lentelė. Kalbinės medžiagos pavyzdžiai iš internetinio lygiagrečiojo tekstyno (LYG_{A-LT})

<i>Originalo tekstas</i>	<i>Vertimas</i>
<s>Surely sooner or later it must occur to them to do it?</s>	<s>Anksčiau ar vėliau jiems tai ateis į galvą.</s>
<s>She was perhaps three metres away from him.</s>	<s>Ji buvo už kokių trijų metrų.</s>
<s>Perhaps it had not seen them.</s>	<s>Tikriausiai nematė jų.</s>
<s>Within another minute, perhaps, it would have crumbled into ashes.</s></p>	<s>Ko gero, po minutės jis pavirto pelenais.</s></p>
<s>He had perhaps lost consciousness for a few seconds.</s>	<s>Matyt, keletą sekundžių buvo be sąmonės.</s>

modalumo raiškos paralelės (1 lentelė).

Kontrastyvinė kalbinės medžiagos kiekybinė ir kokybinė analizė atlikta remiantis pavyzdžiais, surinktais iš dviejų lygiagrečiųjų tekstynų. Keletas pavyzdžių yra 2-oje lentelėje.

TRUMPA PROBLEMOS APŽVALGA

Episteminio, arba propozicinio (*propositional modality*; Palmer 2001:24), modalumo raiškos galimybių spektras ir perteikiamų reikšmių atspalviai dabartinėje lietuvių kalboje – vienas mažiau tyrinėtų aspektų lituanistikoje. Germanistikoje plačiai analizuojamas visas kalbinis potencialas naudojamas šiai episteminiai charakteristikai žymėti. Tradiciškai kalbama apie episteminę būtinumą (*epistemic necessity*) ir episteminę galimumą (*epistemic possibility*), kurie atitinka aukštą arba mažą tikimybės laipsnį, o tai reiškia, kad ši sąvoka yra gradacinė ir kad abejonės dydis yra matuojamas. Tikimybės raiška anglų kalboje dažniausiai iliustruojama modaliniais

veiksmažodžiais irrieveiksmiais, rečiau būdvardžiais ar daiktavardžiais. Palyginkite šiuos Palmerio pavyzdžius, kuriais kalbininkas aiškina episteminę galimumą (modalinis veiksmažodis MAY ‘galėti’) ir episteminę būtinumą (modalinis veiksmažodis MUST ‘privalėti’):

- (2) “John may be in his office
= It is epistemically possible that John is in his office
John must be in his office
= It is epistemically necessary that John is in his office” (Palmer 2001:89)

Panašiai lietuviškai, jei labai abejotume, sakytume, kad ‘Džonas gali būti savo biure’ arba ‘Gal/galbūt Džonas yra savo biure’, o jei būtume beveik užtikrinti, sakytume, kad ‘Džonas turi būti/ tikriausiai yra savo biure’. Lietuvių kalboje, kaip teigia Holvutas ir Judžentis, “Episteminis modalumas dažniausiai reiškiamas įvairiais modaliniais žodžiais (dalelytėmis), kiek rečiau – modaliniais veiksmažodžiais (*galėti, turėti*): (1) *Jonas tikriausiai jau parvažiavo namo.* (2) *Jonas jau turėjo parvažiuoti namo.*” (Holvuet, Judžentis 2004: 82).

Viena naujausių Longmano anglų kalbos gramatika (LGSWE 1999) skiria grupę tikimybės (*probability*) veiksmožodžių (APPEAR 'atrodyti/rodytis', SEEM 'atrodyti/rodytis', TEND 'krypti = panašu, kad'), kurie reiškia autoriaus abejoję dėl kalbamos situacijos tikrumo, kai vartojami su prasminio veiksmožodžio pilnos bendraties TO-komplemento sakiniu, pavyzdžiui:

(3) The existence of such conflict **tends** to generate complementary specialisation.

(ACAD) (LGSWE 1999:977)

('Panašu/atrodo, (kad) tokio konflikto buvimas sukelia papildomą specializaciją')

Ankstesnio tyrimo (Usonienė 2000) rezultatai parodė, kad anglų kalbos veiksmožodžio LOOK ('atrodyti/rodytis') komplementacijos variantas su TO-bendratimi taip pat priklauso šiai tikimybės veiksmožodžių grupei, pavyzdžiui:

(4) The man **looked to be** asleep though his eyelids were only half-closed. HU0 23

('Atrodė, (kad) vyras miega nors jo vokai buvo pramerkti')

Dažniausias atitikmuo lietuvių kalboje būtų modalinis žodis ATRODO/RODOS arba veiksmožodis ATRODYTI/RODYTIS su KAD-komplemento sakiniu.

Taigi episteminiu modalumu bus laikomas autoriaus ar kalbėtojo reiškiamas propozicijos vertinimas pagal tai, kaip kalbamas propozicinis turinys atitinka tikrovę, būtent – labai abejojama (mažas tikimybės laipsnis) ar beveik neabejojama (aukštas tikimybės laipsnis) kalbamo reiškinio ar situacijos faktiškumu arba tiesa. Šiame darbe susitelkta į modalinius veiksmožodžius, tikimybės

veiksmožodžius, modalinius prieveiksmius ir modalinius žodžius, vartojamus dviejuose anglų originaliuose tekstuose ir jų vertimuose į lietuvių kalbą.

Episteminio modalumo raiškos atitikmenų paieška yra tikrai sudėtinga ir nelengva užduotis ne tik vertėjams, bet ir užsienio kalbų mokytojams bei leksikografams. Juolab tarpkalbiniai episteminio modalumo reikšmės ir raiškos bruožai anglų ir lietuvių kalbose yra gana mažai tyrinėti. Pavyzdžiui, anglų kalbos modaliniai veiksmožodžiai COULD ir MIGHT nelaikomi veiksmožodžių CAN ir MAY būtojo laiko formomis. Deja, žodynai vis dar aiškina juos esant laiko formomis, pavyzdžiui:

(5) **could** <...> *past* žr. can1

might1 <...> *past* žr. may1 (ANGLONAS)

Aiškinamuosiuose lietuvių kalbos (LKŽe) ir paraleliniuose anglų–lietuvių kalbų žodynuose (ANGLONAS; Tildės kompiuterinis žodynas 2006) modalinių žodžių reikšmė arba jų atitikmenys neretai aiškinami „užburto rato“ principu, t.y. pateikiamos sinonimų eilės, kur žodžiai aiškina arba iliustruoja vieni kitus, tarsi jie būtų lygiaverčiai ir lygiareikšmiai. Palyginkite šiuos pavyzdžius 3-ioje lentelėje.

Pagal reiškiamos abejonės dydį, atrodo, būtų logiška lietuviškus GALBŪT ir RASI priešinti TIKRIAUSIAI, panašiai kaip anglų kalboje aukštą tikrumo laipsnį reiškiantys PRESUMABLY ir PROBABLY yra priešinami PERHAPS, kuris vartojamas didelei abejonei reikšti. Be to, PRESUMABLY žymi episteminių būtinumą, ir jo reikšmės aiškinimas neturėtų

3 lentelė. Modalinių žodžių reikšmės

Lietuvių kalbos žodynas (LKŽe)	Kompiuterinis žodynas ANGLONAS
turbūt <i>modal.</i> <...> galbūt, rasi, tikriausiai	presumably <i>adv</i> galimas daiktas, turbūt, matyt
tikriausiai <i>modal.</i> turbūt, matyt	likely <i>adv</i> greičiausiai, tikriausiai, turbūt, matyt
rasi <i>modal.</i> <...> galbūt, turbūt	probably <i>mod</i> turbūt, tikriausiai
galbūt <i>modal.</i> galimas daiktas, turbūt, rasi, gal	perhaps <i>mod</i> galbūt, gal, galimas dalykas

remtis galimumo sąvoka. Lietuvių kalbos žodyne (LKŽe) TURBŪT tapatinamas su GALBŪT ir TIKRIAUSIAI, o tai tarsi leidžia manyti, kad tikimybės sąvoka lietuvių kalboje nėra matuojama, nors intuityviai skirtumas akivaizdus. Juolab lietuvių kalboje abu modaliniai žodžiai elgiasi taip pat skirtingai, kaip ir anglų kalboje (plg. Hoyer 1997: 194). Svarstant kelių alternatyvų tikimybę, abejonei reikšti netinka episteminio būtinumo vienetai, pavyzdžiui:

(6) Gal ateisiu šįvakar, o gal ir ne, tiksliai nežinau.

*Tikriausiai ateisiu šįvakar, o tikriausiai ir ne, tiksliai nežinau.

Akivaizdu, kad būtina išsamesnė analizė, leidžianti žymiai plačiau ir tiksliau palyginti autentišką kelių kalbų medžiagą, remtis kolektyvine intuicija bei gauti žymiai patikimesnius, objektyvesnius rezultatus. Tokiems uždaviniams spręsti taikoma tekstynais besiremianti kontrastyvinė analizė – vienas populiariausių šiuolaikinės lingvistikos metodų. Didžiosios Britanijos, Belgijos, Olandijos, Švedijos, Norvegijos kalbininkai jau seniai ir labai produktyviai dirba šioje srityje. Vertėtų paminėti bent keletą darbų, kuriuose detalai analizuojamos tarpkalbinės episteminio modalumo reikšmės ir raiškos problemos. Tai Aijmer 1996, 1997, Simon-Vandenberg 1999, Johansson 2001, 2003, van der Auwera, Schalley, Nuyts 2005 veikalai.

METODIKA IR DUOMENYS

Šiam tyrimui naudojama tik autentiška kalbinė medžiaga, surinkta iš dviejų pagrindinių šaltinių. Pirmasis – tai lygiagretus tekstynas (LYG_{A-LT}), parengtas Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre (<http://done-laitis.vdu.lt>). Tiriamųjų žodžių paieška šiame internetiniame tekстыne buvo automatinė. Siekiant didesnio rezultatų pa-

tikimumo ir tyrimo objektyvumo, buvo sudarytas dar vienas lygiagretusis „Haris Poteris“ tekstynas (A-LT_{Poteris}). Pastarojo sudarymui naudotasi elektroniniais¹ originalo (J.K.Rowling *Harry Potter and the Sorcerer's Stone*) ir vertimo teksto (Zitos Marienės verstas lietuviškas „Haris Poteris ir išminties akmuo“) variantais.

Originalus tekstas ir jo vertimas buvo sulygiagretinti sakinių lygmeniu ir toliau, naudojantis Microsoft Word programos paieškos galimybėmis, renkami tik episteminio modalumo raiškos vienetų koncordansai ir saugomi specializuotose bylose. Pirmojo lygiagretaus episteminio modalumo raiškos anglų-lietuvių kalbų tekstyno (LYG_{A-LT}) dydis – 65 500 žodžiai, o antrojo lygiagretaus anglų-lietuvių Haris Poteris episteminio modalumo raiškos tekstyno (A-LT_{Poteris}) dydis – 54 800 žodžiai. Taigi bendras abiejų specializuotų tekstynų dydis yra apie 120 300 žodžių.

Abu lygiagretūs tekstynai yra vienkrypčiai, todėl renkant kalbinę medžiagą iš VDU Kompiuterinės lingvistikos centro sudaryto internetinio Lygiagretaus tekstyno varianto, turinčio tą patį adresą kaip ir Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas, buvo bandoma imituoti „dvikryptiškumą“. Paieška atlikta dviem kryptimis:

- A→LT: pagal svarbiausius angliškus žodžius;
- LT→A: pagal svarbiausius ir dažniausius lietuviškus žodžius ir kitus atitikmenis, kurie buvo rasti vertimuose, pavyzdžiui, pusė tikimybės veiksmažodžio SEEM atitikmenų lietuvių kalboje yra ne atrodymo veiksmažodžiai, kaip siūlo dvikalbiai žodynai, bet įvairūs kiti žodžiai, pavyzdžiui, TARSI, LYG (IR), todėl paieška buvo atlikta lietuvių-anglų kryptimi:

(7) <s>She **seemed to** have become completely spiritless.</s>

<s>Pasidarė **tarsi** visai besielė.</s>

4 lentelė. Tikimybės raiška: lietuviško TARSI atitikmenys angliško originalo tekste (LYG_{A-LT})

<i>Originalo tekstas</i>		<i>Vertimas</i>
<p><s>There was a shout of laughter, and the uneasiness caused by Winston's entry seemed to disappear. </s></p>	seemed to	<p><s>Pasigirdo juokas, ir Vinstono pasirodymo sukelta įtampa tarsi atlėjo. </s></p>
<s>He appeared not to have noticed Winston's blue overalls.</s>	appeared not to	<s>Jis tarsi nematė , kad Vinstonas su mėlynu kombinezonu.</s>
<s>Mr. Charrington, thought Winston, was another extinct animal.</s>	∅E	<s>Vinstonas pagalvojo, kad ir pats misteris Čaringtonas yra tarsi koks išnykęs gyvūnas.</s>

<s>Her feet **seemed to have** grown broader, he noticed.</s></p>

<s>Jis pastebėjo, kad jos kojos **lyg** pastambėjusios.</s></p>

Bandytas imituoti paieškos dvikryptiškumą pasiteisino, nes lygiagrečių konkordansų atitikmenys pagal ieškomo žodžio kalbą (anglų arba lietuvių) skyrėsi ir davė labai įdomių bei svarbių rezultatų. Pasirodo, lietuviško TARSI konkordanse net 32% anglišku atitikmenų yra tikimybės veiksmažodžiai (SEEM ir APPEAR), o dar 30% sudaro tokie nulinio ekvivalentiškumo atvejai, kai lietuviškame vertime įterpiamas TARSI, o angliškame originale jokio leksinio ar semantinio atitikmens apskritai nėra (∅E)². Palyginkime šiuos pavyzdžius iš internetinio lygiagrečiojo tekstyno (4 lentelė).

Formaliai absoliučiu nuliniu ekvivalentiškumu galima laikyti tuos atvejus, kai sulygiagretintame sakinių lygmenyje reikšmės požiūriu vertimas neturi jokio semantinio atitikmens, pavyzdžiui, kaip 5 lentelėje.

Kompensuotas ekvivalentiškumas yra tokie atvejai, kai reikšmės požiūriu didesnė ar mažesnė kalbos vieneto reikšmės dalis originalo tekste, vertime yra kompensuojama įvairiomis kitomis priemonėmis, nei tradiciniai žodyniniai atitikmenys, pavyzdžiui, kaip 6 lentelėje.

REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS

Svarbiausi ir bendriausi kiekybiniai modalumo raiškos ekvivalentiškumo para-

5 lentelė. Absoliutus nulinis ekvivalentiškumas (LYG_{A-LT}): vertimas (∅LT)

<i>Originalo tekstas</i>	<i>Vertimas (∅LT)</i>
<p><s>Ampleforth looked startled again.</s></p>	<p><s>Amplfortas vėl krūptelėjo. </s></p>
<s>But how far away that future may be , there is no knowing.</s>	<s>Tačiau kur toji ateitis, niekas nežino.</s>
<s> Surely sooner or later it must occur to them to do it?</s>	<s>Anksčiau ar vėliau jiems tai ateis į galvą.</s>
<s>There was nobody of whom they could ask the way.</s>	<s>Ir kelio pasiklausti nėra ko.</s>

6 lentelė. Kompensuoto ekvivalentiškumo pavyzdžiai (LYG_{A-LT})

<i>Originalo tekstas</i>	<i>Vertimas</i>
<s>"I know you," the eyes seemed to say , "I see through you.</s>	<s>"Pažištu tave, — tartum sakė tos akys, — kiaurai permatau.</s>
<s>And that was – well, I couldn't give you the date, but it must'a been fifty years ago.</s>	<s>O tai buvo... na, tiksliai nepasakysiu datos, bet maždaug prieš penkiasdešimt metų.</s>

7 lentelė. Episteminio modalumo raiškos dažnis lygiagrečiuose tekstyuose ($A-LT_{Poteris}$ ir LYG_{A-LT})

	<i>A-LT_{Poteris} originalo tekstas</i>	<i>A-LT_{Poteris} LT-vertimas</i>	<i>LYG_{A-LT} LT-vertimas</i>	<i>LYG_{A-LT} originalo tekstas</i>
Modaliniai³ veiksmazodžiai	890	462	584	953
Modaliniai prieveiksmiai/žodžiai	80	332	274	135
Tikimybės veiksmazodžiai	76	44	83	121

metrai gauti išanalizavus abiejų lygiagrečiųjų anglų–lietuvių kalbų tekstyne kalbinę medžiagą pateikti 7-oje lentelėje.

Lentelėje yra keletas skaičių, kurie labai akivaizdžiai rodo bendrus kiekybinius ir kokybinius anglų–lietuvių kalbų modalumo raiškos skirtumus. Būtina pasakyti, kad anglų kalbos originalo tekstuose keliskart mažiau modalinių prieveiksmių nei modalinių žodžių lietuviškame vertime. Taigi modalinių ir tikimybės veiksmazodžių originalo tekste yra daugiau. Skaičiuojant bendrą modalinių veiksmazodžių skaičių abiejose

kalbose, nebuvo atsižvelgta į episteminio ir neepisteminio modalumo reikšmes. Tačiau detali modalinių veiksmazodžių reikšmių analizė rodo (žr. 8 lentelę), kad angliško būtinumo veiksmazodžio MUST konkordanse (šio veiksmazodžio episteminė vartoseną tik truputį dažnesnė nei neepisteminė) abi reikšmės turi vienodai nemažą absoliutaus nulinio ekvivalentiškumo atvejų skaičių, o tarp visų lietuviškų atitikmenų modaliniai veiksmazodžiai sudaro tik 53%. Episteminės reikšmės erdvėje tarp lietuviškų atitikmenų labai menkai vyrauja moda-

8 lentelė. Angliško modalinio būtinumo veiksmazodžio MUST reikšmių ir lietuviškų atitikmenų statistiniai duomenys (LYG_{A-LT})

<i>MUST (LYG_{A-LT})</i>	<i>Episteminis modalumas</i>	<i>Bendras</i>	<i>Neepisteminis modalumas</i>
Lietuviški atitikmenys	57%		43%
Modaliniai žodžiai (MATYT)	23% (12%)		-
Modaliniai veiksmazodžiai (TURĖTI) (PRIVALĖTI, REIKĖTI)	22% (20%) -	53%	31% (14%) (17%)
ØLT	12%	24%	12%

9 lentelė. Angliško modalinio būtinumo veiksmazodžio MUST ir jo lietuviškų atitikmenų paralelės (LYG_{A-LT})

<i>Originalo tekstas</i>		<i>Vertimas</i>
<p><s>Weeks or months must have passed.</s>	ØLT	<p><s>Praėjo keletas savaitių ar mėnesių.</s>
<s>She must have fallen right on the injured arm.</s>	MATYT (epistem.)	<s> Matyt , nugriuvo tiesiai ant sužeistos rankos.</s>
<s>It must have been in 1965 that these three had been arrested.</s>	APIE	<s>Juos areštavo apie 1965 metus.</s>
<s>They must , she said, produce a child if they could.</s>	PRIVALĖTI (neepistem.)	<s>Pasakė, kad jie privalo turėti vaiką, jei gali .</s>

liniai žodžiai, bet drauge su nuliniu ekvivalentiškumu jie sudaro 47%, taigi, kaip matyti 8-oje lentelėje, modalinių veiksmažodžių vartojama kone perpus mažiau.

Šioje lentelėje pateikiamas duomenis geriausiai galėtų paaiškinti keletas toliau pateikiamų pavyzdžių, iliustruojančių nulinių ekvivalentiškumą, episteminę tikimybę (abejonės, netikrumo reikšmė) ir neepisteminių būtinumą (9 lentelė).

Panaši situacija ir angliško modalinio galimumo veiksmažodžio MIGHT konordanse. Beveik visi surinkti pavyzdžiai su MIGHT žymi episteminių modalumą, o jo vertime į lietuvių kalbą nulinis ekvivalentiškumas siekia 16%, tuo tarpu modaliniai žodžiai (TIKRIAUSIAI, GAL, GALBŪT) sudaro 58% visų atitikmenų. Keisčiausia, kad tarp vertime vartojamų lietuviškų modalinių žodžių atitikmuo TIKRIAUSIAI yra dažnesnis nei GALBŪT, nors pastarasis žymi žemą tikrumo laipsnį ir būtų geriausias MIGHT atitikmuo, nes modalinių veiksmažodžių

tikimybės raiškos skalėje MIGHT yra pats silpniausias. Palyginkime šiuos pavyzdžius iš internetinio lygiagrečiojo teksto (LYG_{A-LT}) (10 lentelė).

Būtina paminėti, kad detali kalbinės medžiagos, kuri buvo surinkta imituojant „dvikryptiškumą“ (lietuviškų veiksmažodžių ir jų anglišku atitikmenų paieška), analizė parodė, kad labai dažnai angliškame originalo tekste vartojami ne modaliniai veiksmažodžiai, bet įvairūs kiti kalbos vienetai⁴ (būdvardžiai, priešveiksmai, ir pan.), o kartais lietuviškas veiksmažodis tiesiog įterpiamas į vertimą kaip „interpretacinis įterpinys“. Palyginkime šiuos pavyzdžius 11-oje lentelėje, kurie paaiškina didelį lietuviškų modalinių veiksmažodžių skaičių internetiniame lygiagrečiajame tekste, kai originalo tekste vartojami ne veiksmažodžiai (11 lentelė).

Apibendrinant visus samprotavimus ir statistinius duomenis, galima teigti, kad modalumo raiška lietuvių kalboje

10 lentelė. Angliško episteminio MIGHT atitikmenys vertime (LYG_{A-LT})

Originalo tekstas		Vertimas
<s>In some cases they might not even be dead. </s>	ØLT	<s>Kartais jie net būdavo paliekami gyvi.</s>
<s>It might be a thousand years.</s>	GAL	<s>Gal už tūkstančio metų.</s>
<p><s>“It might be a long time,” said O’Brien.</s>	TIKRIAUSIAI	<p><s>– Tikriausiai dar negreit, – tarė O’Brajenas.</s>
<p><s>In Oldspeak (or standard English) this might be rendered:</s></p>	MAŽDAUG	<p><s>Senkalbe (normalia anglų kalba) tai skambėtų maždaug taip:</s></p>

11 lentelė. Lietuviškų modalinių veiksmažodžių interpretacinio įterpimo pavyzdžiai (LYG_{A-LT})

Originalo tekstas	Vertimas
<s>She was coming at nineteen-thirty.</s></p>	<s>Ji turejo ⁵ ateiti devyniolika trisdešimt.</s></p>
<s>“I’m due back at nineteen-thirty.</s>	<s>– Devyniolika trisdešimt privalau būti mieste.</s>
<s>It was all-important to speak at once, before anyone else came, but now a terrible fear had taken possession of him.</s>	<s> Reikėjo pradėti kalbą iš karto, kol niekas neatėjo, bet jį suėmė neapsakoma baimė.</s>
<s>You still heard it all over the place.</s>	<s>Visur gali ją išgirsti.</s>
<s>Rebellion meant a look in the eyes, an inflexion of the voice, at the most, an occasional whispered word.</s>	<s>Maištą gali išduoti žvilgsnis, balso virptelėjimas, net atsitiktinai sušnibždėtas žodis.</s>

12 lentelė. Anglišku veiksmažodžių SEEM ir LOOK lietuviškų atitikmenų vertime procentinis dažnio palyginimas (LYG_{A-LT} ir $A-LT_{Poteris}$)

<i>SEEM ir LOOK</i>	<i>A-LT_{Poteris}</i>		<i>LYG_{A-LT}</i>	
Bendras skaičius	$A_{originalas}$: 240	$LT_{vertimas}$	$LT_{vertimas}$	$A_{originalas}$: 136
Leksiniai atitikmenys (<i>atrodyti/rodytis</i>)		37%	53%	
Formalus (nulinis) ekvivalent. Ø LT		63%	47%	
Kompensavimo atvejai		17%	21%	

yra labiau leksikalizuota (plg. van der Auwera, Schalley, Nuyts 2005).

Reikėtų detaliau aptarti kokybinius ir kiekybinius tikimybės veiksmažodžių ekvivalentiškumo parametrus, rastus abiejuose tekstynuose. Atliktas tyrimas rodo, kad leksinis ekvivalentiškumas, atitinkantis dvikalbių žodynų informaciją, vidutiniškai siekia tik apie 45% rastų lietuviškame vertime atitikmenų. Kitą pusę sudaro nulinio ekvivalentiškumo atvejai (ØLT/ ØA), iš kurių apie 20% yra kompensuojama kitais raiškos būdais.

Šiuos skaičius galima iliustruoti pavyzdžiais iš lygiagretaus „Hario Poterio“ tekstyno, kai dažni angliško tikimybės veiksmažodžio SEEM atitikmenys lietuviškame vertime yra REGIS, LYG IR, TARSI.

Tarpkalbinių tyrimų rezultatai (Aijmer 1996; Johansson (2001) rodo, kad nulinis ekvivalentiškumas yra gana universalus bruožas. Pavyzdžiui, švedų kalbos VISST (‘atrodo’) nulinis ekvivalentiškumas angliškame tekste siekia apie

16,9% (Aijmer 1996: 411), o VÄL (‘turbūt’/‘galbūt’) – 38% (Aijmer 1996: 415); norvegų kalbos tekste angliško veiksmažodžio SEEM (‘atrodyti’) nulinis ekvivalentiškumas yra 16% (Johansson (2001: 238). Galima įvairiai aiškinti tokio reiškinio priežastis: gali būti tarpkalbinių tikimybės sąvokos konceptualizacijos skirtumų arba tikimybės veiksmažodžių semantinis potencialas įvairiose kalbose yra skirtingas.

Patikrinus lietuviško ATRODO atitikmenis angliško originalo tekste, situacija labai panaši. Kai originale visai nėra SEEM veiksmažodžių, lietuviškas veiksmažodis ATRODYTI vertime įterpiamas apie 29% vartosenos atvejų. Neretai ATRODYTI yra anglišku nuomonės ir mentalinių veiksmažodžių atitikmuo (10%). Kitas labai dažnai vartojamas nulinio ekvivalentiškumo kompensavimo variantas lietuviškame vertime yra TARSI. Pastarojo konkordanse tarp įvairių atitikmenų SEEM grupės veiksmažodžiai siekia net 39%, o jo tiesioginį leksinį ekvi-

13 lentelė. Angliško tikimybės veiksmažodžio SEEM atitikmenų pavyzdžiai vertime ($A-LT_{Poteris}$)

<i>Originalo tekstas</i>		<i>Vertimas</i>
17:16 It seemed to be a handsome, leather-covered book.	ØLT	17:16 Jis padavė didelį žoda įrištą albumą.
1:30 “It certainly seems so ,” said Dumbledore.	ØLT (kompens) <i>regis</i>	1:30 – Regis , taip, – atsake Dumbldoras.
1:31 Professor McGonagall flinched, but Dumbledore, who was unsticking two lemon drops, seemed not to notice .	ØLT (kompens) <i>lyg ir</i>	1:31 Profesorė krūptelėjo, bet Dumbldoras, atkrapštydamas du ledinukus, lyg ir nepastebėjo .
1:13 “Wouldn’t it be better JUST to go home, dear?” Aunt Petunia suggested timidly, hours later, but Uncle Vernon didn’t seem to hear her.	Ø LT tarsi	– Ar nebūtų geriau, mielas, grįžti namo? – po kelių valandų nedrąsiai pasiūlė teta Petunija, bet dede Vernonas tarsi negirdėjo.

14 lentelė. Lietuviškame vertime vartojamų ATRODO ir TARSI atitikmenų angliškame originalo tekste procentinis dažnis

LYG_{A-LT}	<i>Leksiniai atitikmenys</i>	<i>Nulinis ekvivalentišk. kompensuotas (mentaliniai vksm) $\emptyset A_{originalas} \rightarrow LT\text{-terpimas}$</i>	<i>Nulinis ekvivalentišk. absoliutus $\emptyset A_{originalas}$</i>
ATROD* 201	56% <i>seem, look, appear</i>	29% <i>feel, think, believe, suppose, say</i>	15%
TARSI 62	22% <i>as though/as/like</i>	48% (SEEM vksm.: 39%) (a sort of, almost: 9%)	30%

valentiškumą (AS THOUGH/AS/LIKE) sudaro tik 22%.

Palyginkime pavyzdžius, iliustruojančius 14-oje lentelėje pateiktus duomenis apie veiksmažodžio ATRODYTI atitikmenis (15 lentelė).

Duomenis apie 14-oje lentelėje pateiktus TARSI atitikmenis galima iliustruoti pavyzdžiais 16 lentelėje.

Nors tradicinio leksinio ekvivalentiškumo (SEEM→ATRODYTI arba AS THOUGH→TARSI) nematyti, tačiau toks tiesioginis ekvivalentiškumas nėra privalomas ir svarbiausias, be to, retai manomas elementas vertime. Jame svarbiausia – kuo tiksliau perteikti originalo tekste esantį informacijos kiekį. Kadangi pas-

kutiniuose dviejuose pavyzdžiuose pagrindinė angliškų SEEMED TO ir EVIDENTLY funkcija yra perteikti autoriaus abejonę/netikrumą, tai šiuose atvejuose TARSI pasirinkimas vertime atitinka funkciją, ir semantiniu požiūriu tikslas yra pasiektas. Tikimybės elementas informacinėje struktūroje išlieka: EVIDENTLY priklauso mažo tikrumo akivaizdumo prieveiksmiams anglų kalboje, o TARSI irgi reiškia abejojimą (žr. LKŽe). Galima būtų svarstyti, ar lietuviškas TARSI visiškai atitinka anglišką akivaizdumo prieveiksmį EVIDENTLY kitais aspektais, bet tai jau visai kitas klausimas, kurio čia neaptarinėsime. Vis dėlto drįsčiau laikyti klaida tuos atve-

15 lentelė. ATRODO įterpimo vertime pavyzdžiai

<i>Originalo tekstas ($\emptyset A$)</i>		<i>Vertimas: ATRODO</i>
<s>"You see how it is; an empty shop, you might say.</s>	$\emptyset A$ <i>is</i>	- Matote, kaip čia viskas atrodo - beveik tuščia parduotuvė.
<s>"What are these books like?"</s>	$\emptyset A$ <i>are like</i>	<p><s>— Kaip atrodo tos knygos?</s>

16 lentelė. TARSI atitikmenys originalo tekste

<i>Originalo tekstas</i>		<i>Vertimas: TARSI</i>
<p><s>He paused as though he expected Winston to speak.</s>	as though	<p><s>Jis nutilo, tarsi laukdamas Vinstoną prabylant.</s>
<s>The dull rhythmic tramp of the soldiers' boots formed the background to Goldstein's bleating voice.</s></p>	$\emptyset A$	<s>Duslus kareiviškų batų dundesys buvo tarsi fonas mekenančiam Goldšteino balsui.</s></p>
<s>Julia had settled down on her side and seemed to be already on the point of falling asleep.</s>	$A_{seemed\ to}$	<s>Džulija pasivertė ant šono tarsi ruošdamasi miegoti.</s>
<s>The person, whoever it was, gave a small cough, evidently as a prelude to speaking.</s>	$A_{evidently}$	<s>Tas žmogus kostelėjo, tarsi ruošdamasis pokalbiui.</s>

17 lentelė. Tikimybės dydžio raiškos paralelės

Originalo tekstas	Vertimas
<p><s>"It might be a long time," said O'Brien.</s>	<p><s>- Tikriausiai dar negreit, – tarė O'Brajenas.</s>
<s>Perhaps it had not seen them.</s>	<s>Tikriausiai nematė jų.</s>
<s>It must be round about that date, since he was fairly sure that his age was thirty-nine, <...> </s></p>	<s>Maždaug – taip, nes jis žinojo, kad jam pačiam trisdešimt devyneri, <...> </s></p>

jus, kai tokių „didelės abejonės“ prieveiksmių, kaip angliškas EVIDENTLY, PERHAPS ar episteminio galimumo veiksmažodžio MIGHT BE, atitikmenimis pasirenkami lietuviški menką abejojimą žymintys atitikmenys, kaip TIKRIAUSIAI. Ir priešingai, angliški episteminio būtinumo veiksmažodžio MUST BE/HAVE junginiai vertime kompensuojami pasirenkant tokius atitikmenis, kaip MAŽDAUG, 17 lentelėje.

Dar vienas problemiškas modalinis žodis lietuvių kalboje yra MATYT, kuriuo reiškiamos tikimybės laipsnį mes intuityviai visi labai skirtingai suvokiame, o tikslios jo reikšmių ir funkcijų galimybės nėra išsamiai ištytos, todėl lygiagrečiuose tekstynuose jis tampa atitikmeniu angliškiems prieveiksmiams, kurie žymi labai skirtingą (t.y. didelį ir mažą) tikimybės laipsnį, pavyzdžiui:

(8) *Matyt* → must have, probably, obviously, evidently, perhaps, might have;

Būtina ištyti, ar tikrai modalinis MATYT lietuvių kalboje gali žymėti visą spektrą tikimybės atspalvių, ar tai vertimo netikslumas.

BENDROSIOS PASTABOS

Šiame straipsnyje pateikiama tik nedidelė dalis bandomosios studijos rezultatų bei pasvarstymų ir minčių, kurias sukelia lygiagrečiuosiuose tekstynuose surinktos kalbinės medžiagos analizė. Vienas svarbiausių pastebėjimų žvelgiant į modalumo raiškos paraleles originalo

ir vertimo tekste, yra tai, kad žodynų sudarytojams nereikėtų ignoruoti kalbininkų darbų, kuriuose gvildenami kontrastyvinės semantikos aspektai. Kalbininkams turėtų būti privalu savo darbuose remtis tik didelės apimties autentiškais šaltiniais, kurie leistų daryti patikimas išvadas apie kalbos ženklų reikšmes ir formas, jų kitimą ir vietą vienos kurios kalbos pasaulyje bei kitų kalbų erdvėje, o tai padėtų rengti dar geresnius žodynus ir mokymo priemones. Šiuo metu panašu, kad yra tam tikras atotrūkis tarp to, ką yra ištyrę kalbininkai (ypač kontrastyvinėje germanistikoje), tarp to, ką labai kūrybiškai ir talentingai yra pasiūlę mūsų vertėjai ir kaip nemažai techniškai užfiksavę mūsų kompiuterinių žodynų specialistai.

Norėtusi pabrėžti, kad anglų kalbos veiksmažodžius MIGHT ir COULD nereikėtų laikyti vien veiksmažodžiu MAY ir CAN būtojo laiko formomis. Ypač anglų–lietuvių kalbų žodynuose būtina pateikti MIGHT ir COULD kaip modalinius veiksmažodžius, reiškiančius mažą tikrumo ar tikimybės laipsnį, ir skirti jiems atskirą žodyno straipsnį su visa reikalinga informacija.

Anglų kalbos mokytojams bei žodynų sudarytojams būtų naudinga atsižvelgti į kalbininkų tyrimų rezultatus bei vertimo praktikos medžiagą ir, pateikiant SEEM-ATRODYTI grupės veiksmažodžius, žodyno straipsniuose skirti atskirą tikimybės reikšmę ir su ja tiesiogiai susijusį specifinį komplementacijos variantą (TO-komplemento sakiniai anglų kalboje

ir KAD/Ø-šalutiniai sakiniai lietuvių kalboje). Be to, svarbu pažymėti, kad didelis absoliutaus nulinio ekvivalentiškumo atvejų skaičius tikimybės kontekste nėra teisingas vertėjo sprendimas. Turinio požiūriu šie veiksmažodžiai žymi svarbų pranešamos informacijos elementą (autorius abejonę), ir tai būtina perteikti vertime. Raiška gali būti įvairi, leksinė ar gramatinė, svarbu, kad nesižeistų tikimybės laipsnis.

Tikimybės sąvokos konceptualizacija, skirianti episteminių būtinumą ir galimumą, yra gana universalus bruožas daugelyje pasaulio kalbų, todėl, manau, neklystu, siūlydama griežtai skirti lietuvių kalboje bent jau du tikimybės suvokimo variantus, t.y. didelį tikrumo laips-

nį, kai beveik neabejojama, ir mažą tikrumo laipsnį, kai labai abejojama. Iš tikrųjų turiu omenyje tuos aptartus šiame darbe atvejus, kai anglišku episteminių prieveiksmių ir įvairių veiksmažodžių junginių, žyminčių galimumą, lietuviški atitikmenys žodynuose ir vertimuose yra tapatinami su episteminiu būtinumu arba laikomi turinčiais tokią reikšmę (EVIDENTLY ≠ *neabejotinai*). Sprendžiant tarpkalbinę episteminio modalumo raiškos ekvivalentiškumo klausimą, iškyla nelengvas uždavinys – kaip suderinti leksiškai ir gramatiškai koduojamos informacijos turinio perteikimą. Kalbant apie episteminių modalumą, svarbu stengtis išlaikyti tą patį modalinės tikimybės laipsnį.

NUORODOS

¹ Dėkoju Vilniaus universiteto Anglų filologijos bakalauro programos studentei Olgai Bliumenzon, kuriai pavyko gauti elektroninius abiejų Hario Poterio tekstų variantus, taip pat Neringai Šarkelytei ir Anai Sorokinai, išsaugojusioms juos savo duomenų bazėje.

² Pastarosios paralelės vertos išsamesnio tyrimo, nes tai gali būti susiję su kalbine abejonės

konceptualizacijos specifika lietuvių kalboje.

³ Šiuo atveju nebuvo atskirai skaičiuojamas episteminių ir neepisteminių (deontinių, dinaminių) reikšmių dažnis.

⁴ žr. *moduliacija* vertime (Salkie 2001).

⁵ Reikia pastebėti, kad lietuviško veiksmažodžio TURĖTI neigiamos formos *neturėjo*, *neturi* visiškai nebuvo vartojamas modaline reikšme (LYG_{A-LT}).

BIBLIOGRAFIJA. DUOMENŲ ŠALTINIAI

A-LT_{Poteris} – Rowling, J. K. „Haris Poteris ir išminties akmuo“ Iš anglų k. vertė Zita Marienė, Orig. *Harry Potter and the Sorcerer's Stone* Vilnius, Alma Litera, 2000.

ANGLONAS – Piesarsko anglų-lietuvių kalbų kompiuterinis žodynas

BNC – Britų nacionalinis tekstynas (<http://www.natcorp.ox.ac.uk/>)

DLKT – Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas (<http://donelaitis.vdu.lt>)

LYG_{A-LT} – DLKT lygiagretusis tekstynas (<http://donelaitis.vdu.lt>)

LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas (<http://www.lkz.lt/startas.htm>)

TKŽ – Tildės kompiuterinis žodynas 2006

LITERATŪRA

Aijmer, K. 1996. Swedish Modal Particles in a Contrastive Perspective. In *Contrastive Semantics and Pragmatics: Meanings and Representations* (K. Jaszczolt and K. Turner, eds.), vol.1, 393-427. Oxford, N.Y., Tokyo: Pergamon.

Aijmer, K. 1997. I think – an English Modal Particle. In *Modality in Germanic Languages* (T. Swan & O.J. Westvik, eds.), 1-47. Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter.

Alexander, L.G. *Longman English Grammar*.

- London and New York : Longman.
- Holvoet, A., Judžentis, A. 2004. Nuosakos kategorijos struktūra. Holvoet, A., Semėnienė, L. (red.) *Gramatinių kategorijų tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 77-104.
- Hoye, L. 1997. *Adverbs and Modality in English*. London and New York: Longman.
- Johansson, S. 2001. The English verb *seem* and its correspondences in Norwegian: What seems to be the problem. In Aijmer, K. *A Wealth of English. Studies in Honour of Göran Kjellmer*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis. 221-245.
- Johansson, S. 2003. Viewing languages through multilingual corpora, with special reference to the generic person in English, German, and Norwegian. *Languages in Contrast* 2002-2003, vol. 4, Issue 2, 261-280.
- LGSWE 1999. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., Finegan, E. (eds.) Harlow, Longman.
- Salkie, R. 2001. A New Look at Modulation. *Translation and Meaning*. Part 5, 433-441.
- Simon-Vandenberghe, A-M. 1999. The Semantics of English *FIND* in Contrast with Dutch *VINDEN*. Tops, G.A.J., Devriendt, B., Geukens, S. (eds.) *Thinking English Grammar. To Honour Xavier Dekeyser, Professor Emeritus*. Leuven, Paris, Peeters. 409-424.
- Usonienė, A. 2000. On the Modality of the English Verbs of Seeming. *The Belgian Journal of Linguistics* 14, 183-204.
- Usonienė, A. 2004. *Modalumas anglų ir lietuvių kalbose: forma ir reikšmė*. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla.
- van der Auwera, J., Schalley, E., Nuyts, J. 2005. Epistemic possibility in a Slavonic parallel corpus - a pilot study. *Modality in Slavonic Languages, New Perspectives*. ed. by B. Hansen & P. Karlik. München, Sagner, 201-217.

Gauta 2006 02 04

Parengta 2006 03 04

Aurelija USONIENĖ

REALISATIONS OF EPISTEMIC MODALITY IN ENGLISH AND LITHUANIAN

Parameters of Equivalence

A b s t r a c t

The paper looks at the qualitative and quantitative parameters of equivalence between realisations of epistemic modality in English and Lithuanian. The focus of the pilot study is on the following types of structures:

<i>English (original)</i>	<i>Lithuanian (translation)</i>
1:30 "It certainly seems so," said Dumbledore.	1:30 – Regis , taip, – atsake Dumbldoras.
<s>It might be a thousand years.</s>	<s> Gal už tūkstančio metų.</s>
<s>She must have fallen right on the injured arm.</s>	<s> Matyt , nugriuvo tiesiai ant sužeistos rankos.</s>

The data for the translation corpus have been compiled from fiction (Rowling 2000), the English–Lithuanian Translation Corpus at the Corpus of the Contemporary Lithuanian Language (<http://donelaitis.vdu.lt>), monolingual/bilingual dictionaries and grammar books. The purpose of the analysis is to compare the syntactic and semantic potential of modal verbs, probability verbs and modal adverbials in the two languages to express speaker's uncertainty regarding the states of affairs described. The paper aims to see what alternatives/decisions are preferred by translators and how much they are influenced by the source language, which might contribute to the discussion of the notion of equivalence in translation.